

LEYLÂ VE MECNÛN'DA EVLİLİK VE AİLE TEMASI

Yrd. Doç. Dr. Zülfü GÜLER*

ÖZET

Türk Divan Edebiyatında birçok şair tarafından kaleme alınmış olan Leylâ ve Mecnûn hikâyelerinde, Müslüman Türk ailesinin yapısını ve özelliklerini belirten hususlar araştırıldı. Divan Edebiyatının ilk dönemlerinde yazılan eserlerle, değişik çevrelerde yazılan eserler seçilerek konu yönünden incelendi. Bu eserler, Şahidî'nin, Hamdî'nin, Fuzûlî'nin ve Nevâyî'nin Leylâ ve Mecnûn mesnevileridir.

Ailenin kuruluşundaki temel adımları oluşturan evlenme ve nikâh konusu; aileyi meydana getiren fertler arasındaki ilişkiler incelendi. Kadın ve kocanın aile içindeki durumları, birbirlerine karşı vazife ve davranışları belirlenmeğe çalışıldı. Çocuk edinmenin amaç ve lüzumu, erkek evladın önemi hususları incelendi. Çocukların terbiye ve eğitime verilen önem ile bunun nasıl yapıldığı belirtildi. Anne ve baba ile çocuklar arasındaki ilişkiler ve karşılıklı davranışlar tespit edildi. Kardeşlerin, gelin ve damadın, dadının ve dayının aile içerisindeki yeri belirlendi.

Family İn The Stories of Leylâ and Mecnûn

Abstract

In the stories of Leylâ and Mecnûn which were written by many poets in Turkish Divan Literature, the relations that determine the structure and features of Muslim-Turkish Family were investigated. The written works chosen among the different stories at the first period of Divan Literature and various surroundings were examined considering their subjects. These written works are Şahidî's Mesnevi, Hamdî's Mesnevi, Fuzûlî's Mesnevi and Nevâyî's Mesnevi about Leylâ and Mecnûn.

Marriage and engagement which are the foundation of a family; relations between the members of family were studied. It was studied to determine the positions and tasks of wife and husband in the family. The aim and necessity of having a child, the importance of son were examined. It was worked out the importance of training and education of the children and how this can be done. The relations between mother and father and children, and behaviours against each other were carried out. The importance of brother and sister, bridegroom and bride, nanny and maternal uncle in the family was determined.

Divan şairleri, dış çevreyi ve sosyal hayatı eserlerine doğrudan yansıtmamışlardır. Buna rağmen şair, hayattan ve cemiyetten ayrı da değildir. Çevreden ve toplumdaki etkilerin, mecazlar ve mazmunlarla da olsa şiirine ister istemez yansıdığı görülmektedir.

Leylâ ve Mecnûn mesnevileri, aşkın üstünlüğünü ve gücünü göstermek; onun insanı olgunlaştırmasını, dış hayatın sıkıntılarını kurtarışını, cemiyetin ayıplamalarına aldırmayarak, kural dışı yaşayan bir rind hâline getirişini anlatmak amacıyla yazılmıştır. Bu mesnevilerde hikâyeden evvel ya da sonra, kıssalarla, yahut hikâyenin içinde, şahıs ve olaylar ile, sık sık aşkın insanlara etkisinden, aşk karşısında insanların çaresizliğinden, aşkın ilâhiliğinden bahsedilmiştir. Şairler, sadece Mecnûn'u değil, hikâyedeki bütün şahısları aşkın hamurunda yoğurmuşlardır. Nevfel gibi hırçın, haşın, savaştı olarak gösterdikleri şahsı dahi, aşk

karşısında boynu bükük, yumuşak; ihtişamlı bir sultan olduğu söylenen İbnü's-Selâm'ı da melâmet ehli bir kişi hâline getirmişlerdir.

---

*Yrd.Doç. Dr. Fırat Üniv. Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edeb. Böl.

İşte bu yüzden denilebilir ki, Divân edebiyatındaki diğer hikâye mesnevilerinin içerisinde, Leylâ ve Mecnûnlar sosyal hayatla ilgili konulara çok daha az değinmiştir. Buna rağmen mesnevideki kahramanların hikâyede birer yaşantıları; biri birleriyle münasebetleri, yani bir sosyal çevreleri vardır. Leylâ ve Mecnûnda bu sosyal çevre, Yusuf u Zuleyhâ, Husrev ü Şirin gibi hikâyelerdekinden daha dardır. Çoğunlukla ana-baba-evlat, karı-koca arasında kalan sosyal çevreye bazan birkaç şahıs daha karışır. Bazan da genel olarak kabile halkından söz edilir.

Aile, toplumun en küçük parçası ve kültürün taşıyıcısı olan en küçük gruptur; bu nedenle kültürle, kültürel eserlerle ilişkilidir. İslâmi Türk toplumunun çok işlenmiş ve çok okunmuş bir kültürel eseri olan Leylâ ve Mecnûn mesnevisindeki kahramanların canlandığı hikâyede aile ile ilgili veriler bulunması, ailenin üyeleri olan ana, baba ve çocuklar arasındaki münâsebetlerin az da olsa sergilenmesi tabiidir.

“Aile, kan bağılılığı, evlilik ve diğer yasal yollardan aralarında akrabalık ilişkisi bulunan ve çoğunlukla bir evde yaşayan fertlerden oluşan, fertlerin cinsel, psikolojik, sosyal, kültürel ve ekonomik ihtiyaçlarının karşılandığı, fertlerin topluma uyum ve katılımlarının sağlandığı ve düzenlendiği temel bir toplumsal birimdir.” (Kurt, 1992:626)

Müslüman Türk toplumunda aile bir evde oturan kişilerle sınırlı kalmaz; dayılar, amcalar, teyzeler, halalar ve bunların çocukları, evdeki hizmetçi ve bakıcılar da aileye dahildir. Ölmüş ana, baba, dede, nine gibi çok yakın ve sevilen aile büyüklerine ve fertlerine verilen değer, onların manen aile içerisinde yaşatıldıkları; ailenin manevi yapısına, aile fertlerinin psikolojik, kültürel gelişme ve yapılarına etkiye devam ettikleri dikkate alınır, ölmüş, aileden ayrılmış kişileri de, sosyolojik ve kültürel olarak aileye dahil etmek mümkün olabilir. Yahut, aile araştırmalarında, ölümle ayrılmış olanların, aile içerisinde manevi varlığının devam edişinin dikkate alınması gerekebilir.

Leylâ'nın ve Mecnûn'un anne ve babalarıyla olan münasebetleri, anne ve babaların evlada bakışı ve onlardan beklentileri, karı-koca münasebetleri, evlenme, aile fertleri ve akraba arasındaki ilişkiler bu hikâyelerde görülmektedir. Müslüman Türk toplumunda acaba bu konulara nasıl bakılıyordu sorusu elbette düşünülmüş ve araştırılmıştır. Biz de bu araştırmayı Leylâ ve Mecnûn hikâyelerinde yapmak istedik.

Evlilik ve Karı-Koca

Aile, bir kadınla bir erkeğin evlenmesiyle meydana gelir. “Türk toplumunda evlilik, sorumluluk taşıyabilenlere verilen bir hak olarak kabul edilir. Bütün masalarda mutluluk ve aile birliğine sahip olmak için akıllı, yetenekli, becerikli ve sabırlı olmaları gerektiği vurgulanır.” (Günay 1992:617)

Leylâ'nın Mecnûn'a verilmeyişinin de asıl sebebi budur. Bir erkeğin evlenebilmesi için aklı başında, sorumluluk taşıyabilecek durumda olması gerektiği; deliye kız verilmediği görülüyor. Leylâ'yı Mecnûn'a istediklerinde, Leylâ'nın babası şu sözlerle reddediyor,

Kurbun bilürem mana şerefdür
Amma halefün aceb halefdür
Mecnûn deyü ta'n ider halâyık
Mecnûn'a menüm kızım ne lâyık
Dîv ile peri olur mu hemdem
Olmaz sözi açma ebsem ebsem
Tedbîr ile döndürüp mizâcın
Sevdâsının eylesen ilâcın
Leylî anun olsun eyledüm ahd
Var imdi sen it ilâcına cehd

Babası Mecnûn'a durumu şöyle anlatıyor:

Akl ile açılır ol mu'ammâ
Leylî'ni sana virürler amma
Şartı bu ki olasan hiredmend
Erbâb-ı hiredden alasan pend
Ref'ola alâmet-i cünûnun
Akl ola hemîşe rehnümûnun

Fuzûlî 1059-1069

Leylâ'nın Mecnûn'a istenmesi ve reddedilişi olayı bütün mesnevilerde hemen hemen aynıdır.

Muhamed Veled Leylâ'nın babasının kızını Mecnûn'a vermeyiş sebebini bir Arap adeti olarak söylüyor. "Aralarında mu'aşaka vuku bulan kimseleri yekdigere tezvic eylemek inde'l-arab 'âr-ı azîm ve akbah-ı me'ayib olmakla her ne kadar Mecnûn'un pederi maiyeti ricalinden ve akrabasından birkaç kimse alarak Leylâ'nın pederine müracaatla istedi ise de Leylâ'nın pederi sözünü tamamlamaya fırsat vermeden yemin ederek "Vallahi ben falan kimse kızını bir âşık mecnûna vermiştir" dedirtmem diyerek reddetmiştir. (Muhammed Veled 1311:30) Bu düşünceyi yansıtan beyitler bulunabilirse de asıl sebep, Mecnûn'un aile reisliği sorumluluğunu taşıyamayacak durumda olmasıdır. "Deliye kız verilmez" denilerek talebi reddedilen, Mecnûn'un babası, "oğlum deli değil âşıktır, istersen huzuruna çağır bak" der. Mecnûn getirilir, Leylâ'nın köpeğini görür, ayağına kapanır, öpüp sevmeğe başlar. Bunu gören Leylâ'nın babası;

Bu divâne bizüm dîvâna sığmaz
Bunun ahvâli ad u sana sığmaz
Gider evvel 'ilâc it cinnetini
Taleb kıl sonra vuslat cennetini

Hamdî 723

diye kesin olarak reddetmiştir.

Daha sonra Nevfel'in, Leylâ'yı zorla Mecnûn'a almak isteğine, Leylâ'nı babası direnmiştir. O zaman da yine Mecnûn'un deli oluşu yanında, onun kızını ve kendisini Arap halkı nezdinde rezil ettiğini sebep olarak göstermiştir.

Evlenmede ve nikâhta iki tarafın, kız ile erkeğin rızasının şart olduğu da hikâyede vurgulanmıştır. İki taraftan birisinin rızası olmayınca nikâhın fâsid olduğu söyleniyor. Leylâ, İbnü's-Selâm ile evlendikten sonra Mecnûn'a yazdığı mektupta şöyle diyor;

Bilürsin sana zâhir cümle kârum
Ki yoktur bu nikâha ihtiyârüm
Meger oldum o dem dem-beste hayrân
Sükûtumdan rızâ fehm itdi nâdân
Bana ol dem nikâh-ı fâsid olmuş
Bir iki yüzü kara şâhid olmuş. Hamdî 2243

Nevâyî'de, Mecnûn ile Nevfel'in kızı evlendiriliyor. Nikah için Mecnûn'un babası ondan rızasını istiyor.

Mendin tileseñ rızâ rızâ ber(1)
Bu kıssa rızâsını maña ber
Mecnûn tilin andak eyledi bend
Kim boldı rızâsı birle hursend Nevâyî 2662

Düğün ile nikâh beraber yapılıyor. Leylâ ile İbnü's-Selâm'ın düğünü günlerce devam ediyor. Herkes içip eğleniyor. Düğünün sonunda nikâh akd ediliyor.

Leylâ ve Mecnûn hikayelerinde erkeğin birden fazla kadınla evlenmesi sadece Fuzûlî'de görülüyor. Mecnûn'un babasının çocuğu olmayınca bir erkek evlat sahibi olmak amacıyla birkaç kadınla evlendiği söylenmektedir. Şahîdî de, Nevâyî'de ve Hamdî'de bu durum yoktur.

Ferzende olup hemişe tâlib
Tahsil-i bekâ-yı nesle râgıb
Çoh meh-likâ sanemler aldı
Çoh turfe zemîne tohm saldı Fuzûlî 496

Evlenerek aile oluşturan eşler birbirlerine karşı daima saygılıdırlar. Hikâyelerin hiçbirinde erkeğin eşini dövdüğüne hatta kötü söz söylediğine rastlanmamıştır. Buna karşılık Leylâ, gerdek gecesi İbnü's-Selâm'a, tokat atarak kendisine yaklaşmasını engelliyor. Kocasını sevgisi nedeniyle hiç ses çıkarmıyor, ona yaklaşmamayı, dokunmamayı kabul ediyor, uzaktan görmeye ve zaman zaman konuşmaya razı ve kani oluyor.

Tabanca urdı Leylî eyle muhkem
Ki düşdü merd-i murde gibi ol dem
Didi ya bu 'amelden eyle perhîz
Ya seni öldürürem ya beni tîz Hamdî 2061

Bu olay Şâhidî ve Nevâyî’de sadece ölümle tehdit şeklindedir. Fuzûlî’de ise Leylâ kocasına, “bana bir cin âşık olmuş, benim yanımdadır, bana, bir insanı eş

1. Eserdeki ng sesi, bilgisayarlarda bulunamadığı için ñ karakteriyle gösterilmiştir

edinirsen hem onu öldürürüm hem seni diyor.” diyerek kocasını korkutmuştur.

İbnü’s-Selâm ile Leylâ karı koca hayatı yaşamıyorlar. Ama el aleme karşı muhabbet ediyor, birbirlerine saygıda kusur etmiyorlar. Leylâ kocası ile hoş geçiniyor; kendi namusunu ve kocasının haysiyetini daima koruyor. Kocası Leylâ’yı devamlı gözetliyor. Bu durum Şâhidî’de farklı. Leylâ evlendikten, başkasını sevdiğini kocasına söyleyip onu kendisinden uzaklaştırdıktan sonra daha serbest ve özgür oluyor, korkusuz hareket ediyor.

Ki oldı rûz bigi râz peydâ

Veli mihrî çü mihr oldı hüveydâ

Çü ‘aşk içinde idi çüst ü çâlâk

Pederle şevherinden kalmadı bâk

Sirişte olıcak ‘aşk ile gevher

Ne ata korkusu ne bîm-ı şevher

Şâhidî 2643

Erkek ailenin reisidir. Ailenin geçimini temin eder. Eşini ve çocuklarını, ailenin namus ve itibarını kollar, korur. Mecnûn avcıdan, yakaladığı ceylanı bırakmasını istediğinde avcı, “bu benim evlâd u iyâlimin geçimi içindir. Avlanmazsam ve yakaladığım avı salarsam ailemi nasıl geçindiririm” der. Mecnûn’un babası oğluna ettiği nasihatlarında, aşktan vazgeçmesini, kendi işinin başına geçip çalışmasını, kazanıp mal mülk edinmesini, evlenip aile kurup soyunu devam ettirmesini öğütler.

Kadın ev işleriyle meşguldür. Mecnûn’un annesi, Mecnûn çölden her eve getirilişinde onu yıkar, temizler, yedirir, içirir, elbiselerini onarır, yeni elbiseler giydirir.

Karı-koca bazan baş başa verir, ailenin bir sorununu beraber düşünür, birlikte karar verirler. Mecnûn cinnet getirip çöle düştüğünde annesi ve babası beraber düşünüp çareler arıyorlar.

Lâl etti yana anasını gam

Bî-hâl hâzin atasını hem

Oturdular ikki zâr-ı bî-hod

Köp fikr etip ettiler yana red

Köp söz yüzün ol açıp bu yaptı

Âhır muña söz karâr taptı

Kim her sarıdın üzüp tavakku’

Teñrige ok eyleben tazarru’

Nevâyî 1576

Doğan çocuğa isim koyarken birlikte karar veriyorlar.

‘Arûsî resm çün oldı tamam

Babanın Ailedeki Yeri

“Türklerde aile “pederî” tipte, yani çeşitli toplumlarda gördüğümüz sulta (zor, cebir)’ya dayanan (pederşâhî) değil, velâyet (dost, yardım) esasında “baba hukukunun” hakim olduğu bir sistemde idi.” (Donuk, 1991:287)

Leylâ ve Mecnûn hikâyesinde de aynı aile yapısı görülür. Babanın zora dayalı bir hâkimiyetinden söz edilmez. Baba daima koruyucu, ailenin saygınlığını, devamlılığını, geçimini düşünen ve sağlayan, evladının yetişmesini temin eden bir kişidir. Aileyi ilgilendiren konularda çoğu kez eşine danışır, birlikte karar verirler; ama baba daima ailenin reisidir.

Leylâ’nın babası da Mecnûn’un babası da en kızgın anlarında bile çocuklarını hiç dövmemişlerdir. Daima evlatlarını nasihat ile terbiye etmeğe çalışmışlardır. Mecnûn’un babası bazan nasihate başlarken onu azarlıyor. Genellikle nasihatler sevgi sözleriyle başlıyor. İncelediğimiz Leylâ ve Mecnûnlar içinde en sert azarlama sözleri şöyledir:

Didi ey nâra düşmüş nûr-ı dîde
 Cefâdan gül gibi dâmen-derîde
 İ bağrum pâresi kana boyanmış
 Dil ü cânım gibi odlara yanmış
 İnen depme vakârım kara yire
 Sakal ağına bak cevri itme pîre
 Savurdun hirmen-i kadrüm yabana
 Ki degmen el katında bir samana
 Savurdun yile verdün hirmenümi
 Düşürdün ta’n eline dâmenümi
 Ele bakmağa ağyâr ü eger yâr
 Ne bende yüz ne sende yüz suyu var
 Kanı ‘ırz u kanı gayret kanı ‘âr
 Ne izzet kaldı ne hürmet ne bir yâr
 Başına çün belâ çakmağı çakdun
 Beni de başını da oda yakdun
 Yanaruz ikimiz de nâr içinde
 Belâ odunda sen ben âr içinde.

Hamdî 1031-1051

Baba evladının terbiyesi ile ilgilenir. Babası Mecnûn’u sünnet ettirir. Mektebe gönderir.

Ataya terbiyet çün vâcib oldı
 Pes oğlı sünnetine râğıb oldı

Hamdî 264

Çü sünnet emrin irgürdü kemâle
 Ol ayı mektebe itti havâle

Hamdî 278

Babası, nasihatlarında Mecnûn'a daima bilgili, sa'adetli, devletli kişilerle arkadaşlık etmeyi, sabırlı olmayı öğütüyor. Akıyla sabırla hareket edenlerin başarılı olacağını anlatıyor. Baba evlâdının, bilgili, akıyla hareket eden, toplum içinde iyi bir yer edinen, soyunu devam ve adını iyilikle yad ettiren bir kişi olarak yetişmesini arzu etmektedir. Bu konuya evlatla ilgili kısımda ayrıca değineceğiz.

Mecnûn aşık olup kendinden geçtikten sonra da babası, evladının iyiliği, korunması, aşk derdinden kurtulup sosyal hayata geri dönmesi için daima çabalamış, çareler aramıştır. Her zaman onu korumuş, kollamıştır. Hiç "olmaz olsun böyle evlat" dememiş, onu kendi hâline terk etmemiş, evlatlıktan reddetmemiştir. Böylece, bir babanın çocuğunu daima koruyup kollaması, onun iyiliği için elinden geleni yapması, onun sıhhati ve sağlığı için her an endişe duyması, iyi yetişmesi, okuyup aileye ve topluma yararlı bir insan olması için lüzumlu ortamı hazırlaması gerektiği vurgulanmıştır.

Mecnûn'un babası oğluna daima bir arkadaş, bir dost gibi yaklaşmıştır; otoriter bir baba olmamıştır. Babasının mezarı başında Mecnûn şöyle söylenerek ağlar.

K'ey bâni-i bünye-i vücûdum
İsyânı ziyân rızâsı sûdum

Fuzûlî 2187

Olsam gam-ı âleme giriftâr
Ancak sen idün enis ü gam-hâr
Hem-râzum idün şikâyetümde
Dem-sâzum idün hikâyetümde.

Fuzûlî 2193

Bana mihnet deminde yâr idün sen
Zaman-ı gussada gam-hâr idün sen

Hamdî 2572

Bana her pîşede üstâd idün sen
Beni ma'mûr eden bünyâd idün sen

Hamdî 2576

İşüm şimden gerü kime tanayın
Odum cûş eylese kime yanayın

Hamdî 2578

Bana sen şâdî idün ben sana gam
Sana ben derd idüm sen bana merhem

Hamdî 2584

Leylâ'nın ana-babaya bakışı bundan farklıdır. Sevdiğine vermemeleri, eve hapsedmeleri, İbnü's-Selâm ile evlendirmeleri yüzünden Leylâ ana ve babasını birer belâ olarak görüyor. Evlenmekle bu iki belâdan kurtulacağını düşünüyor.

Kurtar meni ata anadan
Bir gam yeg olur iki belâdan

Fuzûlî 1748

Baba ailenin itibarını korumakla yükümlüdür. Böylece kendisi de saygınlık kazanır. Baba ve anne çocuklarını çok severler, ama ailenin adı, haysiyeti, şerefi,

namusu bu sevginin üstündedir. Bu değerler uğruna baba kendini de çocuğunu da feda edebilir. Leylâ'yı Mecnûn'a almak için savaş açan Nevfel'e yenilen Leylâ'nın babası: "o gönlü kırık, yaşlı, hasta ve talihsiz baba benim. Mecnûn'un Leylâ'ya olan aşkı yüzünden, bu aşkın dillere düşmesi yüzünden rezil, rüsva olan benim. Benim böyle rezil, rüsva olmama sebep de o Mecnûn'dur. Şimdi ben de kızım da senin yoluna düştük; kızımı en aşağı kuluna verirsen razıyım, ama o deliye verme; bu melek o deliye yakışmaz. O beni de kızımı da dillere düşürmüştür; şimdi kızımı ona verirsen daha da rezil oluruz. Bu kadar rüsva olmaktansa ölmek iyidir; Mecnûn'a vermeğe kalkışırsan kızımı öldürürüm." diyor.

'Arab hâkinde tâ ki kalmadı bâd
Kı adın duhterümün eylemez yâd
Kişi bed-nâm olunca ölse yeğdür
Melâmetten selâmet olsa yeğdür
Verürsen destine anuñ zimâmum
Hemîşe ilde rüsvây ola nâmum
Dileğüm senden olmaz ise maktûl
Kıluram Leylî'yi vallah maktûl
İte atılsa yeğ ol tâze meyve
Nasib olmaktan ol divâne dive

Hamdî 1671

diyerek ailenin şeref ve namusu uğruna kızını öldürebileceğini belirtiyor.

Kimsesizlik, evlatsızlık bir baba için utanç olarak belirtiliyor. Baba, kendisi öldükten sonra ardından ağlayan, dua eden çocuğunun olmasını istiyor. Babası son görüşmede Mecnûn'a vasiyetini şu sözlerle iletiyor:

Budur keremünden iltimasum
Kim dutasın öldüğümde yasum
Her lâhzâ idüp figân u zârî
Toprağuma idesün güzârı
Öz âdetün ile nâle eyle
Ecrini mana havâle eyle
Budur garazum ki dost düşmen
Üstümde durup kılanda şîven
Bî-kesliğüm olmaya mana 'âr
Ma'lûm ideler ki vârisim var.

Fuzûlî 2147

Beni dâ'im du'âdan yâd idesün
Revânüm kabr içinde şâd idesün.

Hamdî 2451

Kadının – (Annenin) Ailedeki Yeri

Türk toplumunda kadın evin direğidir, hanımıdır. Yuvayı yapandır. Kadın kocasına Tanrı emanetidir. Aile içerisinde annedir; çocuk doğuran onları büyüten, besleyen ve bilhassa kız evladını terbiye edendir. Türkçe'de "cennet ananın ayağı altındadır.", "yuvayı yapan dişi kuştur.", "kadın evin direğidir." gibi kadının aile içerisindeki yerini ve görevini belirleyen atasözleri çoktur. Bunun yanında kadının

vefasızlığını, akılsızlığını ifade eden sözler de vardır. Hamdî'nin Leylâ ve Mecnûn'un da, Leylâ'nın evlendiğini Mecnûn'a haber veren kişi kadın hakkında şunları söyler:

Zenün teftiş olunsa sad-hezârı
Bulunmaz bir vefâda üstüvârı
Zenün kim sağ işi yok pür-marazdur
Vefâsı bî-safâ vü pür-garazdur
Zenün çok çekdiler cevr ü cefâsın
Garazsuz görmediler hiç vefâsın
Nisâ hakkında Sultanu'n-nebiyyîn
Dimişdür nâkısâtü'l-'akl ve'd-dîn
'Ömer kim zenlere şeytân dimişdür
Zihî Fârûk kim fark eylemişdür. Hamdî 2112-2118

Hamdî kadın hakkında bunları söylettikten sonra, bu sözlerin güzaf ve herze olduğunu da belirtiyor.

İşidüp haste Mecnûn bu güzâfı
Akıtdı gözlerinden hûn-ı sâfi Hamdî 2124

O bed-baht anı görüp öldi sandı
O herze sözlerinden hem utandı. Hamdî 2128

Leylâ ve Mecnûn hikâyelerinde kadını Leylâ ve annesi bir de Mecnûn'un annesi ile tanıyoruz. Bu üç kadının hikâye içindeki davranışları; annesinin Leylâ'ya ettiği nasihatlar; Leylâ'nın kendi kendine iç konuşmaları; Leylâ ile, Mecnûn'un birbirlerine söyledikleri ve yazdıkları, hikâyelerdeki kadın ve anne temaları hakkında bize bazı ipuçları vermektedir. Leylâ'nın ve Mecnûn'un annelerinde daha çok anneyi; Leylâ'da, Leylâ ile ilgili konuşmalarda da genel olarak kız ve kadına dair değerleri buluyoruz.

Kadının okuması, ilim sahibi olması gerektiği, Nevâyî'de vurgulanmıştır. Kızının okuması için Leylâ'nın babası bir okul yaptırıyor.

Gül dek yüz ile bu tâze gül-şen
Eylep atanın közini rûşen
Bir üy kılıban ata müretteb
Kim bolgay ol üy bu ayga mekteb Nevâyî 721-722

Hikâyede kadın, daha çok namus kavramıyla birlikte anılmıştır. Leylâ'nın annesinin kızına verdiği öğütler, daima namuslu olma, hiçbir erkeğe gönül vermeme, adını kötüye çıkarmama, kendisinin ve ailesinin utanacağı ve ayıplanacağı davranışlarda bulunmama yönündedir. Kızının aşık olduğu dedikodusunu duyan annesi Leylâ'yı şu sözlerle azarlıyor:

Katında oturup hışm ile mâder
Yüzinden ağu saçdı sözden âzer
Ciger-güşem kanı 'âr ile gayret

Sana lâıık degildir bu fazihet
Setfire goncasın bî-perde olma
Hevâ-yı nefis ile perverde olma
Kapunda tutalum bin ola âşık
Tapuna nâm-ı ma'sûka ne lâıık
Bizi rüsvây-ı hâs u 'âm edersin
'Arab ta'nı ile bed-nâm edersin
Kıza 'âr ehli olursa uzun yaş
Eger bî-'âr olursa başına taş
Yiter insana neng ü 'âr-ı duhter
Husûsâ kim ola duhter bed-ahter
Kaşı ol duhterün ki vesmelüdür
Basıp göz göre başın kesmelüdür
Otur şimden gerü şermende hâmûş
Ko mektep dersini eyle ferâmûş.

Hamdî 343-366

Bu husustaki öğütler Fuzûli'de şöyledir:

Odlara dutuşdı yasa batdı
Ol gonca-dehâna dil uzatdı
K'ey şûh nedür bu güft ü gûlar
Kılmak sana ta'ne ayb-cûlar
Niçün özüne ziyân edersen
Yahşi adını yaman edersen
Temkîni cünûna kılma tebdil
Kızsen ucuz olma kadrüni bil
Her sûrete aks kimi bahma
Her gördüğüne su kimi ahma
Gözden gerek olasen nihân sen
Tâ demek ola sana ki cânsen
Sâye kimi her yere yüz urma
Hiç kimse ile oturma durma
Derler seni 'aşka mübtelâsen
Bîgâneler ile âşinâsen
Sen handan u 'aşk zevki handan
Sen handan u dost şevki handan
Oğlan aceb olmaz olsa 'âşık
'Âşıklık işi kıza ne lâıık
Ey iki gözüm yaman olur 'âr
Nâmusumuzu itürme zinhâr
Biz âlem içinde nîk-nâmuz
Ma'rûf-ı tamâm-ı hâs u 'âmuz
Minba'd gel eyle terk-i mektep
Bil mektebünü hemin ced ü eb.

Fuzûli 643-670

Bu nasihatlardan bir kızın nasıl olması, nasıl davranması gerektiği de anlaşılmaktadır. Namus, âr, edep, aile şerefi her şeyden önde gelir. Bunlar uğruna okumasını, okuma yazma öğrenmesini, bilgili olmasını arzu ettikleri kız evlâdını Leylâ'nın annesi ve babası okuldan almış ve eve kapatmışlardır.

Leylâ evlendikten sonra, İbnü's-Selâm ile karı-koca olmamalarına rağmen, onun şeref ve haysiyetine halel getirecek davranışlardan sakınıyor. Mecnûn'la buluştukları bir anda, kendisinin evli olduğunu Mecnûn'a yaklaşmaması gerektiği yolundaki düşünceyi içinden geçiriyor.

Yâtur gâfil o çüftüm gerçi huftu
Degül ferd-i Hudâ'ya iş nühüfte
Egerçi ol helâle virmedüm dil
Harâma hem-nişîn olmak da müşkil
Harâma ger harîm olam helâkem
Diyânet mezhebinde 'ayb-nâkem

Hamdî 3083-3085

Kocası öldükten sonra da Leylâ, ar ve namus kaygısı ile Mecnûn'la buluşmaya, görüşmeye çekiniyor. Fuzûlî Leylâ'yı şöyle düşündürüyor:

Nâmûsdan eylesem cüdâlık
Mecnûn ile kılsam âşinâlık
Korhum bu ki ismet ola pâmâl
Fermâna muvâfık olmaya hâl
Kılsam bu hevâda hıfz-ı nâmûs
Ma'mûre-i vaslum ola mahrûs
Ol eyle bu beyle n'eyleyem vay
Bilmen men-i âcize nedür ray

Fuzûlî 2521-2526

Buna rağmen Leylâ, Mecnûn'u görmeyi onunla bir ve beraber olmayı arzu ediyor. Çölde Mecnûn'u buluyor. Mecnûn Leylâ'yı tanımıyor. Leylâ kendini tanıtıyor ve artık vuslat vakti geldi diyor. Mecnûn, aşk ile mecnun olduğunu rüsvalık ile ün kazandığını, adının çıktığını söyleyerek "sakın sen mecnun ve rüsva olma, namus yolunu terk etme." diyor.

Rüsvâlîğe çün men etmişem ad
Sen hem bu sülûkı etme bünyâd
Dut perde-i ismet içre ârâm
Rüsvây menem sen ol nigû-nâm
Sen olma fesâne-î halâyık
Mecnûn işi Leyli'ye ne lâyıık
Sen eyleme hâlünü diger-gûn
Leylî ne revâ ki ola mecnûn
Kim perde-nişîn olup hemîşe
Dâ'im kılasen hicâb pîşe
Gün kimi çıkup müdâm seyre
Göstermeyesen cemâl gayre
Rahm et mana ey büt-i vefâdâr
Ta'n ehlinün ağzın açma zinhâr

Çün men reh ü resm-i ‘aşk dutdum

Nâmûs tarîkini unuttum

Sen ‘akl etegini koyma elden

Nâmûsunı sakla halelden.

Fuzûlî 2712-2725

diyerek Mecnûn Leylâ’ya nasihatta bulunuyor. Kendisini utandıracak bir hareket yapmamasını, namusunu korumasını, kimseye görünmemesini, eve kapanmasını istiyor ondan.

Fuzûlî’deki bu namus kaygısı diğerlerinde görülmez. Şâhidî Leylâ’nın evlenince anne baba korkusundan kurtulduğunu ve kocasını da dinlemediğini söyler. Hamdî’de ise Leylâ, kocası öldükten sonra adet gereği olan matem süresi tamamlanınca Mecnûn ile visâl çarelerini arıyor. Leylâ’nın arzusu şu beyitlerle anlatılıyor:

İder gönlü murâdın bî-mudârâ

Anup yârin gamın yir âşikârâ

Gözünde âb-ı eşk ü dilde ‘âzer

Ne teşviş-i peder ne havf-ı mâder

Dilin ‘aşk odı eyle eyledi germ

Ne gayret kaygısı kaldı ne hod şerm

Çün âhır eyledi er mâtemini

Başından tutdı dildârı gamını

Taşa çaldı melâmet şîşesini

Oda saldı ferâgat mîşesini

Hamdî 3550-3557

Leylâ, Mecnûn’a yazdığı mektuplarda, kadını bağlayan bazı kaide ve kurallar olduğunu, kadınların ve kızların serbest ve özgür olmadıklarını, kendi istek ve arzuları doğrultusunda hareket edemediklerini belirtiyor. Bir anlamda Leylâ, toplumdaki âdet ve geleneklerin kadın davranışlarına bazı kısıtlamalar getirdiğini işaret ediyor.

Senün var derdünü yanmağa yârun

Ne eylersen elünde ihtiyârun

Benüm ne râz-dârüm var ne yârun

Geçer habs ile her dem rüzgârüm

Havâle başuma gavgâ-yı mâder

Peder tehdîdi hem ta’n-ı birâder

Hamdî 2258-2260

Leylâ evlendikten sonra Mecnûn’un sitemli sözlerine yazdığı cevapta,

Her ne ta’ne ki eylesen revâdur

Senden hacilem yüzüm karadur

Besdür mana çekdüğüm hacâlet

Şermendeligümdeki melâlet

Çün mu’terifem ki var günâhum

Öz lutfunı eyle öZR-hâhum

Men gevherem özgeler harîdâr

Mende degül ihtiyâr-ı bâzâr

Devrân ki meni mezâda saldı
Bilmen kim idi satan kim aldı

Olsaydı menüm bir ihtiyârum
Olmazdı senden özge yârum

Fuzûlî 1962-1967

diyerek, elinde ihtiyârı olmadığını, aile ve toplum baskılarının esiri olduğunu belirtiyor. Kendi isteği dışında evlendirildiğini söylüyor ki, bugün dahi bilhassa kızların çeşitli nedenlerle iradeleri dışında, istemedikleri erkeklerle evlendirildikleri sıkça görülmektedir. Evlenme çağına gelen erkek ve kızların hiçbir arzularını söyleyemeden, isteklerini belirseler bile ana ve babanın bunları dinlemediği, sonuçta ailenin isteği ve baskısı doğrultusunda evlendirilmeleri öteden beri toplumumuzda süregelen bir alışkanlıktır. Kaldı ki Leylâ, annesine çok sert itirazlarda bulunmuş olmasına rağmen hiç kale alınmamış ve evlendirilmiştir.

Aslında çoğu kez gelinin ağlaması sevmediği, en azından görmediği ve tanımadığı bir erkeklerle evlendirilmesindedir. Leylâ da hep ağlamıştır. Düğün günü onun ağladığını görenler, “gelin olan kızın ağlaması doğaldır; anne ve babasına alışmıştır, onlardan ayrılmak, bilmediği bir çevreye girmek onu üzer ve korkutur, bu yüzden ağlar.” derler.

Ol nev’ görenler ızdırâbın
Tezyîn ü cilâdan ictinâbın

Eyler idi gümân ki ol zâr
Bir özge belâyadur giriftâr

Kılmışdı ol âftâbı muztar
Hecr-i peder ü firâk-ı mâder

Derlerdi hakundur ey sanem-bûy
Dutmuşdun atan anan ile hûy

Hâlâ ki bunlardan ayrılırsen
Gurbet sitem olduğın bilürsen

Efgânuna hiç men’ yohdur
Sen kimi yanan firâka çohtur

Amma bu imiş çü halka âdet
Sen hem ceza’ eyleme ziyâdet

Kız dâ’im ata evinde kalmaz
Peyveste anaya mihr salmaz

Lâzım mey-i gaflet eyleyüp nûş
Eylersen atan anan ferâmûş.

Fuzûlî 1758-1766

Fakat Leylâ, “bir kız, her nasılsa evleneceği erkekten başkasını sevmiş olabilir, onu isteyebilir; ama utanma haya duygusu galip gelmelidir.” düşüncesiyle, ağlamasının asıl sebebini söyleyemiyor.

Leylî bu söze kılurdu ikrâr

Demezdi bir özge mihnetüm var

Görmezdi özine anı lâyık

Kim ta’n ede ana halâyık

Kız her niçe olsa yâra tâlib

Elbette gerek hayâsı gâlib

El ta'nesi ile hâh u nâ-hâh

Teklîfe düşüp bezendi ol mâh

Fuzûlî 1767-1770

Leylâ'nın bu özel durumu dışında kadınların ve kızların bir aile baskısı altında kaldığı görülüyor. Kızlar süslenip dışarı çıkabiliyorlar; gezip eğlenebiliyor; içki içebiliyor. Bahar mevsiminde, nevrüzde kızlar, kadınlar çıkıp eğleniyorlar.

Çü fasl-ı nevbahârı gördi Leylî

Teferrüc kılmağa meyl itdi haylî

Nice hem-serle ol serv-i revâne

Salınmağa bahar oldı bahâne

Kıyâma geldiler şevk ü şağabdan

Kıyâmet kopdı son taraf-ı Arabdan

Bu ahterlerde Leylî meh sanasın

Revân eyleki gözden kıskanasın

Murâdı gûş u nûş-ı bülbül ü mül

Ola hem sâye-bânı sâye-i gül

Hayâl-i yâre tolu câm içeydi

Güle karşı nebîz-i hâm içeydi

Yanınca Leylî'nün ol nice cem'-i hûbân

O nahlistâna vardılar hırâmân

Safâ bulup çemende gülden anlar

Gül anlardan kızardı mülden anlar. Hamdî 1241-1266

Leylâ süslenip dışarı çıkabiliyor ve tek başına gezebiliyor.

Vermişdi özine dürlü zîver

Her zîvere bir netice müzmer

Tâ mahv ola gözden ahıdan hûn

Hem gönlegi hem donıydu gül-gûn

Tâ kim ola dūd-ı âha mânend

Bağlamış idi benefşe ser-bend

Tâ kim ola savt-ı nâle pâmâl

Kollanmış idi sadâlu halhal

Tâ olmaya eşki yüzde ma'lûm

Ruhsârına lû'lû idi manzûm

Ra'nâ başa serpüben leçekler

Nazûk bele sancuben etekler

Ra'nâ ra'nâ yürürdü ol mâh

Bir şekl ile kim tebârekallah.

Fuzûlî 1421-1428

Bu hikâyelerde anne oğlunun ve kızının derdiyle dertlenen, sıkıntılı durumlarında çocuğuna yardımcı olmaya çalışan, onları yediren, içiren, giydiren olarak karşımıza çıkıyor. Mecnûnün annesi oğlunun durumuna devamlı üzülüyor. Oğlunu gördüğü zamanlar onu sevip okşuyor, yıkayıp temizliyor, yediriyor ve giydiriyor, oğluna nasihat ediyor, derdine çareler arıyor.

Görüp ferzendini bî-çâre mâder
Dögüندی ağladı geh sîne geh ser
Kucup öpdi biraz boynun ‘izârın
Silüp şefkat yeniyle hem gubârın
Tonatdı ildi dikdi vusla-i çâk
Yuyup cismi gubarın eyledi pâk. Hamdî 499-501

Leylâ'nın annesi de kızının ahlak ve terbiyesinden sorumlu bir kadın; kızını ahlak ve iffet sahibi bir evlat olarak yetiştirmeğe gayret ediyor. Daima ona bu yolda nasihatlerde bulunuyor. Kızını gözetiyor, kolluyor, onun yanlış bir iş yapmaması için yanından ayrılmıyor, bir arkadaş gibi onu eğlendirip oyalıyor.

Küşâde eylesün deyü özini
Eyü sözlerle eglendi kızını Şâhidî 1073

Leylâ'yı âşık olduğu dedikodularından dolayı annesi azarlıyor. Leylâ'nın annesine verdiği bu cevaplar, anne-kız arasındaki ilişkinin derecesini göstermektedir.

K'ey mûnis-i rûzgârım ane
Dürc-1 dür-1 şâhvârım ane
Sözler dersin ki bilmezem men
Mazmûnunu fehm kılmazem men
‘Aşkun kılmazdı kimse yâdın
Ha senden işitdüm imdi adın
Billah nedür ane ‘aşka mefhûm
Bu sırr-ı nihânı eyle ma'lûm
Hâdî-i reh-i murâdum olgıl
Bu şîvede üstâdum olgıl. Fuzûlî 683-689

Annesinin Leylâ ile olan bu arkadaşça yakınlığı ölünceye kadar devam eder. Leylâ ölüm döşeğindeyken annesini çağırıyor, onunla dertleşiyor ve ona vasiyetini söylüyor. Mecnûn'un annesi oğlunun derdi ve hasretiyle daima dertlidir, ağlar ve bu dert ile ölür. Mecnûn'un babası oğluna annesinin halini şöyle anlatıyor.

Men beyle hazîn ü zâr sensiz
Anañ dağı bî-karâr sensiz
Akşamdın tañga cânı mahzûn
Tañdın akşamga eşki gül-gûn
Oğlum der ü ol sıfat çeker nây
Ki çerh okınıñ kadin kılur yay
Yıglap urar eyle taş üze baş
Kim kalur elemde başıdın taş
Bu ot çü dimâğın etti mahrûr
Ak saçı saçar yüzige kâfûr
Toprakka yıkılmagıñ çü bilmiş
Toprag üze ol dağı yıkılmış
Sensüz erür eyle derd ü gamlık

Kim kalmıştır bir ekki demlik.

Nevâyî 2457-2466

Mecnûn'un annesi, kocası ölünce oğlunun derdine daha dayanamaz hale geliyor ve ölüyor.

Bu vâkı'a içre nâ-tüvân zâl

Andın ki degeyler oldı bed-hâl

Bir yandın oğul gam u şikenci

Bir yandın abuşka derd ü renci

Ger oğlı firâkı birle ketti

Ne bolsa abuşkasıga yetti.

Nevâyî 2981-2986

Çocuğun Ailedeki Yeri

“Türk ve İslâm telakkisine göre aile kurumunun ana amacı insan neslinin devamıdır. Dolayısıyla çocuk yapmak ve yetiştirmek ailenin en temel görevidir.” (Turan, 1992:82) “Türk cemiyetinde çocuk yetiştirmek belli bir disiplin ve program dahilinde gerçekleşmektedir. Çocuk ana rahminden itibaren, büyüyüp cemiyete kazandırılıncaya kadar ailece takibe alınmaktadır. Bunda hayırlı evlat yetiştirip cemiyete kazandıranların İslâm dinine göre sevap defterinin kapanmayacağı inancının da tesirli olduğu şüphesizdir.” (Turan, 1992:82)

Ailenin kuruluşunda ve devamında doğmuş ve doğacak olan çocuğun önemli bir yeri vardır. Çocuklar ailenin kutsal bir parçasıdır. Çocuk ailenin mutluluk kaynağıdır. Evlat ocağın tütmesini, babanın adının anılmasını, soyunun devamını temin edecek olan değerli ve kutsal bir varlıktır. Hikâyede evlat, oğul, ferzend kelimeleri erkek evladı ifade eder. Soyun devamını, babanın adının hayırla anılmasını, ocağın yanık, kapının açık tutulmasını sağlayan hayırlı bir erkek evlattır.

Hikâyenin başlangıcında, Mecnûn'un babası anlatılırken bir evladının olması için dualar ettiğini, çareler aradığını söylediklerinde şairler, onun kız çocuğu olup olmadığından hiç bahsetmezler, ama onun istediğinin erkek evlat olduğu da bellidir. Mecnûn'un babasının bir hayırlı oğul sahibi olmak istediği şu sözlerle anlatılır:

Zamâne yıksa serv-i bûstânı

Yerin tutar bitürse bir fidânı

Kimün ferzendi kalsa yâdigârı

Cihanda geçmez anun rüzgârı

Çiçek gerçi durahta zîb ü ferdür

Veli maksûd olan andan semerdür

Yemîşi âdem oğlunun veleddür

Veled olmasa yemişsüz sepeddür

Velîkin ol veled kim nâ-halefdür

Anın tahsîlinün sa'yı telefdür

Veled çünkim ola bed-hulk u sîret

Ataya renc olur gendüye mihnet.

Hamdî 227-232

Bu düşünce bütün Leylâ ve Mecnûn'larda yer almaktadır. Fuzûli, evlat sahibi olmayı soy ve baba adının devamı bakımından düşünürken insanlık açısından da düşündüğünü belli eder.

Ferzendsüz âdemî telefdür
Bâkî eden âdemi halefdür
Nesl ile olur bekâ-yı insan
Nazm-ı beşer ü nizâm-ı devrân
Can cevherine bedeldür evlad
Evlad koyan koyar hemin ad

Fuzûlî 488-494

Dükenmez ol kişinin ‘ömr-i varı
Ki sonunda bulına yâdigârı.

Şâhidî 830

Mecnûn’un babası oğlu olması için çok sadaka dağıtıyor ve çok du’a ediyor. Oğlu olduktan sonra da etrafına ihsanda bulunuyor, sadaka dağıtıyor. Şenlikler düzenleniyor.

Peder çün gördi ferzendi cemâlin
Ana şükrâne viridi bunca malın
Nazar itdükçe mihr ile o bedre
Gedâya zer virürdi bedre bedre
Anunçün malı harc itdi firevân
Fakîre çok ‘atâlar itdi ihsân
Cihâna bî-kıyas in’âm itdi
Gözi nurına Kays nâm itdi.

Hamdî 245-248

Aile büyüklerinden ölmüş kişilerin, bilhassa babanın adının, doğan çocuğa konulması adeti Nevâyi’de görülmektedir.

El-kıssa atası tapgaç ol dür
Köp saçdı güher kılıp tefâhür
Kays eyledi oğlu atını bat
Kim öz atasığa bu edi at

Nevâyî 639-640

Anne ve baba çocuklarını beraber ve çok severek büyütüyorlar.

Sevmekde ana ata muvâfik
Bir ma’şûk erdi ekki ‘âşık

Nevâyî 665

Leylâ dünyaya geldiğinde de babası seviniyor; kızı ile iftihar ediyor.

Genci de köp erdi gevher ü dür
Bir dürdin etip veli tefâhür.

Nevâyî 685

Gül dek yüz ile bu tâze gül-şen
Eylep atanın közini rûşen.

Nevâyî 721

Anne ve babanın çocuklarını sevmesi ilâhi bir kanundur. Ebeveyn daima çocuklarını korur ve kollarlar; çocuklarının bir sıkıntısı ve derdi onlara daha büyük bir dert olur. Mecnûn’un aşk derdini öğrenen baba için Hamdî;

Übüvvet mihrî urdı câna âteş
Ki oldı dil-figâr u dil-müşevveş
Ciger-gûşe ayağına batan hâr
Ata cânına eyler ok gibi kâr

Oğul kız sevgüsü hükm-i ezeldür
Cü'cel dahî demiş oğlum güzeldür

Hamdî 462-464

Mecnûn'un babası, oğluna olan özlem ve sevgisini řu acıklı sözlerle ifade ediyor:

Peder bî-çâre elden gitdi ağla
Ecel geldi 'amelden gitdi ağla
Hamâ'il eyle gel boynuma destün
Saçup üstüme yaşın çeşm-i mestün
Ki tâ gasl-ı kefen edüp ol âba
Girem ol âb-ı rûy ile türâba
Vücûdum çün ola ol âb ile pâk
Kayurman hâk içinde ger olam hâk

Hamdî 2507-2510

Leylâ ve Mecnûn hikâyelerinde çocuğun terbiyesini anne ve baba müştereken üstlenirler. Terbiye, eğitimle ve nasihatle, aile büyüklerinden ve çevredeki alim, bilgili, tecrübeli, faziletli kişilerden görerek edinirler.

Çocuğun terbiyesinde dayağın yeri yoktur. Zaman zaman anne ve babalar çocuklarına nasihat ederler. Bazan onun utandığını, hareketinden gerekli dersi aldığını düşünerek, daha fazla utandırmamak ve sıkmamak için nasihatten vazgeçtikleri de olur.

Çün kördi ata bile anası
Kim anı helâk eter hayâsı
Ahvalığa kıldılar müvâsâ
Söz dimediler nasîhat-âsâ
Kim bu iş aña şigift türmiş
Bu hadise nâ-girift türmüş
Biz köp sorsak bu söz makâlî
Nâ-büd eter anı infi'alı

Nevâyî 1047-1050

Çocukların nasıl bir insan olarak yetiştirilmek istendiği, onların nelere yönlendirildiği anne ve babaların onlara verdikleri öğütlerden anlaşılacaktır. Anne ve babası Mecnûn'a nasihat ederlerken ondan emirler gibi davranmasını; yiğit, cesur, mert olmasını; aynı zamanda okuyup bilgili, akıllı, alim olmasını; aşka hevâya meyletmemesini istiyorlar.

Annesi Leylâ'ya nasihat ederken kızının, namuslu iffetli olmasını; okumasını bilgi edinmesini, nakış gibi el hünelerinin öğrenmesini öğütlüyor. Leylâ'ya gençlik çağında, âşık olduğu öğrenildikten sonra ve İbnü's-Selâm ile evlendirilinceye kadar nasihat ediliyor. Leylâ evlenip de evinin kadını olduktan sonra annesi ve babası ile ilgisinin kesildiği, kocası öldükten, yas süresi tamamlandıktan sonra baba evine geri döndüğu görülmektedir.

Mecnûn'a nasihat etme, onu öğüt ile yönlendirme çabaları yine gençlik çağında başlıyor, babasının ve annesinin ölümüne kadar devam ediyor.

Evladın çocuklukta sevgi ve şefkat ile; gençlikte hoşgörü ile; olgunluğa yaklaşınca da nasihat, ilgi ve takip ile terbiyesine devam edildiği anlaşılmaktadır. Babası Mecnûn'a şunları söylüyor:

Ger tıflığında mest ü bî-bâk
Sahraya düşüp yahan kılup çâk
Oldun reh-i 'aşk içinde meşhûr
Ma'zûr idün ol zamanda ma'zûr
Her vakitdedür bir emr gâlib
Her 'ahddedür bir iş münâsib
Nev-reslere 'aşk bir hünerdür
Ser-hadd-i kemâle râh-berdür
Hâlâ ki makâm-ı 'akl buldun
Tahsîl-i kemâle kâbil oldun
Senden ne revâ bu macerâlâr
Sermâye-i 'ayb olan sadâlar

Fuzûlî 2061-2066

Evladın, anne ve babaya karşı görevleri vardır. Ebeveyne bilhassa yaşlılıklarında yardımcı olmak; onları anmak, arayıp sormak, babanın soyunu devam ettirmek; adının iyilikle, hayırla anılmasını sağlamak; onlara, mezarlarını ziyaret ederek dua etmek, bir evlattan beklenen görevler olarak sıralanabilir.

Oğul oldur atasın yâd ider ol
Kamu vîrânesin âbâd ider ol

Hamdî 2472

Ümidüm bu idi ey dil-pezîrüm
K'olaydun pîrlikde destgîrüm
Söyündürmeyedün ya'ni ocağum
Geçüp yirime yakaydun çerağum

Şâhidî 1300-1301

Atanam n'ola geh geh yâd kılsan
Gelüp vaslunla bir dem şâd kılsan

Şâhidî 1615

Dirdüm olasen menüm penâhum
Fahrüm şerefüm ümid-gâhum

Fuzûlî 2058

Mecnûn babasına ve annesine karşı daima saygılıdır. Onların istediği gibi bir evlat olamadığı için özür ve af diler. Nasihatlerini, sözlerini mahcup bir şekilde dinler, ama isteklerine uyamayacağını saygılılıkla, özür dileyerek belirtir.

Eşigün tâk-ı mihrâb-ı sücûdum
Eserdür lutf-ı cûdundan vücûdum
Nasîhat nakdini hoş harc idersin
Gönül dürcine gevher derc idersin
Sözün sem de olursa emsemümdür

Eger derhem de etsen merhemümdür
Velî ben haste-dil kim bî-karârem
Bilürsin ‘âşık-ı bî-ihyârem Hamdî 1087-1090

Peder didârını çün gördi Mecnûn
Düşüp ayağına yüz sürdi Mecnûn
Didi katunda pür-cürm ü günâhem
Kabul it ‘özümi kim ‘özü-hâhem
Nazar eyle sebeb sorma bu hâle
Bu hâli eyle Takdîr’e havâle
Siyeh rûyem fütâde sâye gibi
Beni götürme bas geç pâye gibi
Seni görmek ödinden oda düşdüm
Siyah oldu yüzüm san dûda düşdüm. Hamdî 1022-1026

Kim üyge çü keldi zâr-ı şeydâ
Mağzı ara boldı hûş peydâ
Yıglap atası kılıp şikâyet
Ayıp yana pand-i bî-nihâyet
Ol söz demeyin melâletidin
Bakmay ataga hacâletidin. Nevayî 2636-2638

Evlatta baba ve anneye karşı duyulan sevgi ve saygının bir kaynağı da dini inançlardır; Allah korkusudur. Mecnûn babasının mezarı başında şöyle ağlıyor:

Bu eksüklük suçun âh ey peder âh
Ne müşkildür ki ‘afv itmeye Allah
Seni incitdüm itdüm halka rüsvây
Helâl itmezsen anı hâlûme vây
Benüm korkum bu yarın tuta kâzî
Tapun ben bendeden olmaya râzî
Bu gün bağrum pâresi dirdün ey pîr
Yarın hışmından urma bağruma tîr
Dileme ola ey merd-i ciger-dâr
Ciger-gûşen mûkîm-i gûşe-i nâr. Hamdî 2589-2593

Leylâ çocuk iken annesine karşı saygılı davranıyor. Babasından ve ağabeylerinden korkuyor. Ama büyüünce, İbnü’s-Selâm ile evlendirilmek istendiğinde annesine karşı gelip itiraz edebiliyor.

Size âhum irişmez irdi göge
Sözi kes kim bıçak irdi sünüge
Benim yokdur kabile birle kârüm
Bana kible yeter didâr-ı yârüm. Hamdî 2041-2042

Damat ve Gelinin Ailedeki Yeri

Kayınpederin damadını oğul, erkek evlat olarak gördüğü anlaşılmaktadır. İbnü's-Selâm Leylâ'yı istettiğinde Leylâ'nın babası:

Ol kılsa oğulluğum hevâsı
Bolgay-men men dağı atası

Nevâyî 1438

Diyerek kızını verdiğini belirtiyor. Kızını Mecnûn'a istediklerinde de Nevfel:

Ta eyle ki bolsa şart peyvend
Mecnûn'u kılay özümge ferzend.

Nevâyî 2553

diye cevap veriyor.

Bir aile ferdi olarak gelinle ilgili ailenin diğer kişilerle gelin arasındaki münasebetler hakkında bu hikâyelerde bir bilgi ve işarete rastlanmamıştır.

Kardeşlerin Ailedeki Yeri

Mecnûn'un ya da Leylâ'nın kız kardeşlerinin olduğuna dair hikâyelerde hiçbir ifade yoktur. Leylâ'nın kardeş veya ağabeylerinin olduğunu belirten sözlere rastlanmaktadır; bunların da hikâye içerisinde bir rolleri yoktur. Sadece annesinin, Leylâ'ya nasihat ederken "bu durumu baban ve kardeşlerin duyarsa sana kahrederler; o zaman ne yaparsın." deyişinden onun erkek kardeşinin veya ağabeylerinin olduğu anlaşılmaktadır. Leylâ da, bir yerde kardeş baskısından bahseder. Bu sözden, erkek kardeşlerin bilhassa ağabeylerin, kız kardeşler üzerinde bir otorite ve baskı kurduğu yahut onları koruma, kollama görevi üstlendiği düşüncesine gidilebilir.

Dayının Ailedeki Yeri

Türk toplumunda ve aile yapısında dayının önemi büyüktür. Anne tarafından akraba olan erkeklere dayı denilirse de asıl dayı annenin kardeşidir. Dayı, yeğenlerini koruyan kollayan; onlara yardım eden; zor bir durumda kalındığında başvurulmuş bir kişidir. Türkçede dayı kelimesi, akrabalık dışında, koruyan, yardım eden, destek olan kişi anlamını kazanmıştır.

Mecnûn'un dayısı, sık sık onu görmeğe gider, yiyecek ve giyecek götürür. Annesinin durumunu halini Mecnûn'a anlatır; bir defasında annesini de onun yanına götürmüştür. Dayı, Türk aile ve akrabalık yapısı içerisindeki yerini, Leylâ ve Mecnûn hikâyelerinde de almıştır.

Dadının Ailedeki Yeri

Mecnûn'un doğumu sırasında dadısı orada hazır. Çocuk doğar doğmaz dadıya teslim edilir. Dadı doğumdan itibaren onun bakımıyla, terbiyesiyle ilgilenir.

Cân ile kılurdu dâye i'zâz
Esbâb-ı kemâl-ı terbiyet-sâz
Lâkin ol edüp hemîşe nâle
Hoşnûd degüldi hiç hâle

Fuzûlî 529-530

Çün terbiyet-i edîb ü dâye
Verdi eser-i tamâm ol aye

Gün günden edüp kemâl hâsıl
Ol mâh-ı nev oldı bedr-i kâmil Fuzûlî 546-547

Koyup mihr ile mahı daye mehde
Sunup şevk ile şîrin şîri şehde
Gönülden besler idi cânı gibi
Sakınıp sinede imânı gibi Hamdî 249-250

Leylâ'nın da dadısı var. Leylâ'yı çok seviyor; onu koruyor, her an takip ediyor. Onun Mecnûn'u sevdiğini biliyor. Bu yüzden Leylâ'yı koruyup kolladığı ve sevdiği gibi Mecnûn'u da koruyor ve seviyor. Dadı Leylâ'nın her sırrını biliyor; onun dert ortağı oluyor.

Vâkîf edi dâye hâletidin
'Âşk âfeti vü melâletidin
Hem Kays'ka erdi mihrîbân ol
Şevkidin etip fidâ-yı cân ol
Mektep ara zâl-ı mihr-pîşe
Koñlüni sorup anıñ hemîşe
Hem bu yasap özni dâye mânend
Hem ol muña eylep özni ferzend. Nevâyî 1133-1136

Dâye bile nice mahrem-i râz
Bar erdiler aña gussa-perdâz
Rencîde gamîn erürler erdi
Derdide köñül berürler erdi
Anlap edi dâye-yi çiger-sûz
Hem ol nece mahrem-i gam-endûz. Nevâyî 1462-1464

Haberi olmadan İbnü's-Selâm'a söz kesildiğini duyan Leylâ dadısına şöyle sitem ediyor:

Dâyesiga köp tazallum etti
Yüz 'acz bile tekellüm etti
Key hâlimi eylegen mudârâ
Sırrım nazarıña âşkârâ
Sendin işim olmagan nihânî
Her mihnetim olsa bilgen anı
Bir söz eşitip turur kulağım
Kim şu'lesidin köyer dimâğım
Gûyâ anı sen dağı bilürsen
Lîkin mendin nihân kılursen Nevâyî 1491-1495

Sonuç

Eski edebiyat eserlerimizin, bilhassa divanların sosyolojik açıdan incelenmesinden önemli sayılabilecek fazla bir bilgi elde edilemeyeceği düşüncesi yaygındır. Ancak hikâyelerin divanlardan farklı olduğu, onlarda şahıslar etrafında gelişen olaylar dizisinin anlatıldığı düşüncesiyle ve son zamanlarda mesnevilerin

romanlar gibi incelenmeğe ve tahlile tabi tutulduğundan cesaretle, Leylâ ve Mecnûn'larda aile mevzuunu incelemeye teşebbüs ettik. Hikâyelerde bu konuda örfî ve şer'î hukuk açısından teferruat verebilecek veriler bulamadığımızı itiraf etmeliyim. Ancak yazıldıkları devirlerdeki ve çevrelerdeki Türk toplumunun, yahut en azından mesnevinin şairinin aile hakkında görüşünü yansıtan; nikâh ve evlenmeye ait bazı düşünce ve kavramları, evlenme ile meydana gelen birliğin kuruluş ve devamını sağlayan amaç ve idealleri, eşler arasındaki ilişkileri, ebeveyn ile çocukların münasebetlerini, bunların karşılıklı hak ve sorumluluklarını gösteren bazı bölüm, kısım ve beyitler olduğunu tespit ettik.

Bu incelemedeki tespitler Müslüman Türk ailesi hakkında daha önce yapılmış başka araştırma ve yazılardaki tespitlerden farklı değildir. Ancak en azından, Eski Türk Edebiyatı eserlerinde, Leylâ ve Mecnûn hikâyelerinde, sosyolojik anlamda aile ile ilgili verilerin bulunduğu, bu verilerin Türk ailesi konusunda daha önce edinilmiş kanaat ve bilgileri desteklediği görülmüştür.

Hikâyelerde evlenmenin mutlaka nikâhla, nikâhın da iki tarafın, kız-kadın ve erkeğin rızasıyla gerçekleştiği vurgulanmıştır.

Bir çiftin evlenebilmesi için -bilhassa erkeğin- ailenin sorumluluğunu üstlenebilecek derecede aklı başında, bilgili ve becerikli olması gerektiği, deli ve meczup kişilerin evlenmesine izin verilmediği anlaşılmaktadır.

Hikâyelerde ailenin, soyun ve insanlığın devamı için evlenmek ve evlat sahibi olmak gerektiği anlatılmıştır. Erkek çocuk sahibi olmak soyun ve ailenin devamı için çok önemli görülmüştür. Bir ailenin çocuksuz olmasının ayıp karşılandığı da hikâyelerde belirtilmiştir. Çocuğu olmayan erkeğin birden fazla kadınla evlendiği sadece Fuzûlî'de görülüyor.

Bu hikâyelerdeki aile sisteminde "baba hukukunun" hâkim olduğu görülmektedir. Erkeğin gerek eşine gerekse çocuklarına karşı zor ve cebir kullandığına dair hiçbir söze rastlanmamıştır.

Kadının, haya ve namus kaygısıyla, ailenin ve toplumun baskı ve ayıplamasından çekindiği, bu baskıya maruz kaldığı yer yer belirtiliyor. Bunun yanında kadınların ve kızların serbestçe süslenip dışarıda gezdikleri, eğlendikleri, içki içtikleri de görülmektedir. Dolayısıyla toplumsal hayatlarını rahatlıkla sürdürdükleri sonucuna ulaşılabilir.

Çocuğun terbiyesine ve eğitimine çok önem verilmiş, doğumundan itibaren dadı, anne ve baba tarafından yürütülmüştür. Çocuğun okuması ve bilgi sahibi olması gerektiği defalarca vurgulanmıştır. Leylâ'nın babası, kızının okuması için okul yaptırmıştır. Erkek ve kız çocukların bilgili, becerikli; dürüst, namuslu, ahlak ve fazilet sahibi, hayırlı evlat olarak yetişmelerine çok ehemmiyet verilmiş ve hikâyelerin hepsinde defalarca bu husus tekrarlanmıştır. Anne, kız çocuğun daima yanında, onun dostu, yakını, arkadaşı; baba da erkek evladın koruyucusu, dert ortağı, ömür boyu onun peşini bırakmayan birer aile büyüğü olarak gösterilmişlerdir. Anne ve baba çocuklarının kusurlarını hep hoşgörü ile karşılamış; onları iyilikle terbiye etmeğe çalışmışlardır.

Aile ferdi olarak gelinden söz edilmezken damadın evlat kabul edildiğini gösteren beyitler vardır. Dayı da ailenin önemli bir üyesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bibliyografya

- 1-Ali Şîr Nevâyî, Leylâ vü Mecnûn, Hrz. Ülkü Çelik, Ankara 1996, TDK. yay.
- 2-Donuk, Abdulkadir (1991), Çeşitli toplumlarda ve Eski Türklerde Aile, Aile Yazıları1, Başbakanlık A.A.K. yay., Ankara, s.287-301.
- 3-Fuzûlî, Leylâ ile Mecnûn, Hrz. Necmettin Halil Onan, İstanbul 1956, Maarif Basımevi.
- 4-Günay, Umay (1992), Türk Masallarında Aile, Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi 2, Başbakanlık A.A.K. yay., Ankara, s.616-625.
- 5-Hamdullah Hamdî, Leylâ ve Mecnûn, Hrz. Zülfü Güler, basılmamış doktora tezi, Erzurum 1982.
- 6-Kurt, İhsan (1992) Atasözlerinde Aile, Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi 2, Başbakanlık A.A.K. yay., Ankara, s.626-649.
- 7-Muhammed Veled, (1311) Leylâ vü Mecnûn, İstanbul Alem Matbaası
- 8-Şâhidî, Leylâ vü Mecnûn, Bibliotheque National, A.F. 333 de kayıtlı yazmanın fotokopisi.
- 9-Turan Refik (1992), Osmanlıların Kuruluş Yıllarında Türk Ailesi, Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi 1, Başbakanlık A.A.K. yay., Ankara, s.82-86.